प्रथमः भागः

९. समर्थः कः ?

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

प्रश्नाः

१. चित्रे कः अस्ति? तस्य नाम किम् ?

२. चित्रे सः किं करोति ?

३. सः कं लङ्घयति? किमर्थम् ?

उद्देश्यम् - सामर्थ्येन प्राप्यमाणानां लाभानाम् अवगमनम् । छात्रैः स्वसामर्थ्यानाम् अवगमनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः -

१. श्लोकान् पठन्तु । अनवगतानां पदानां वाक्यानाञ्च अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

२. अनवगतानि पदानि अधिकृत्य मित्रैः सह चर्चां कुर्वन्तु ।

३. अनवगतपदानाम् अर्थान् पदकोशस्य साहाय्येन अवगच्छन्तु ।

SCERT TELANGANA

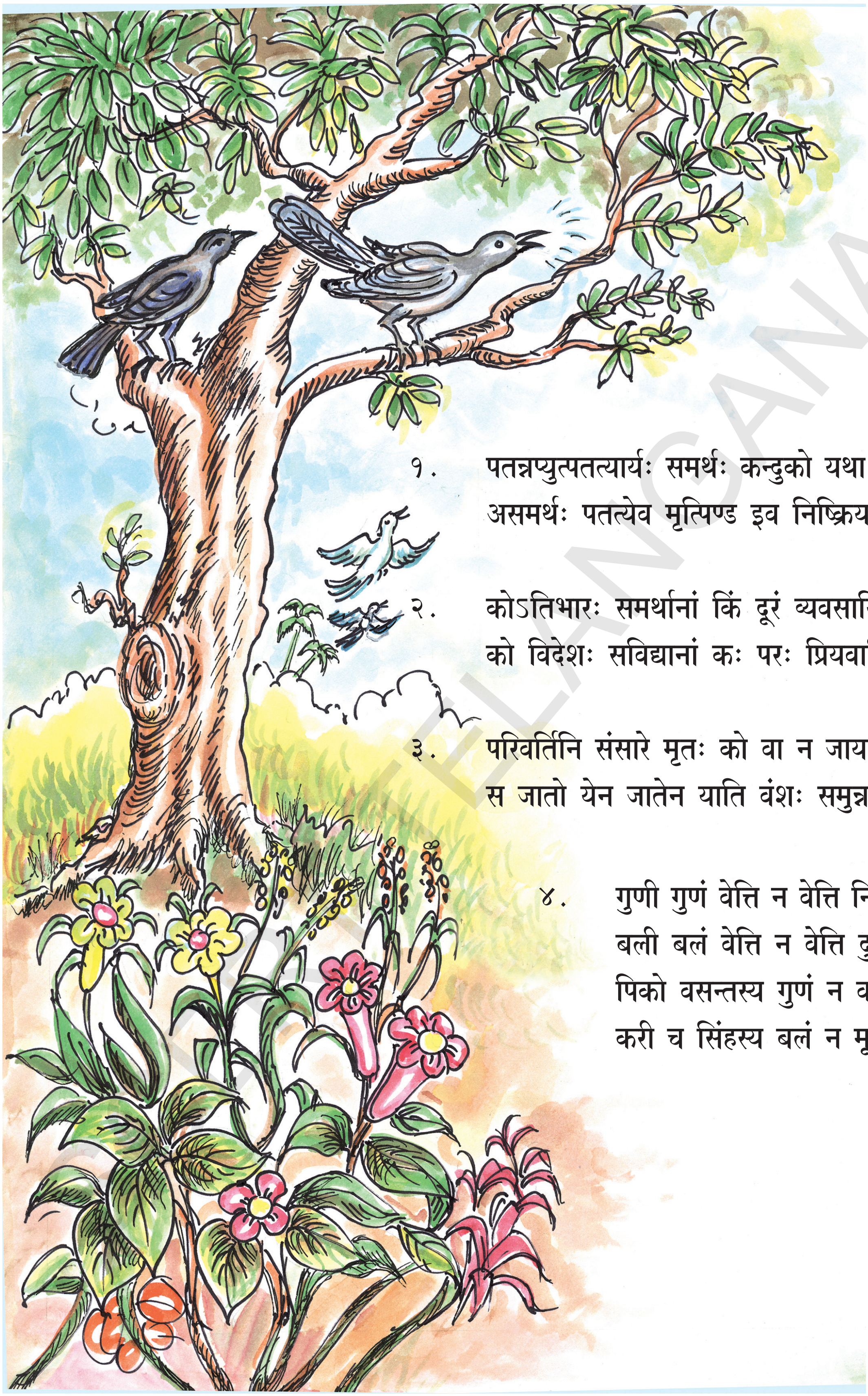

१. पतन्नप्युत्पतत्यार्यः समर्थः कन्दुको यथा ।
असमर्थः पतत्येव मृत्पिण्ड इव निष्क्रियः ॥

२. कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥

३. परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥

४. गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो
बली बलं वेत्ति न वेत्ति दुर्बलः ।
पिको वसन्तस्य गुणं न वायसो
करी च सिंहस्य बलं न मूषिकः ॥

५.   सर्वत्र गुणवानेव चकास्ति प्रथितो नरः ।
मणिः मूर्ध्नि गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते ॥

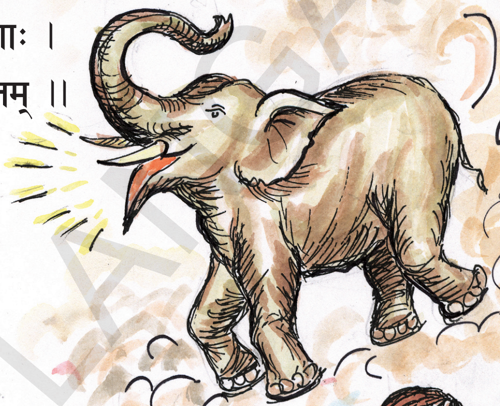

६.   सन्तुष्टौ पितरौ यस्मिन् अनुरक्ताः सुहृद्गणाः ।
गायन्ति यद्यशो लोकाः तेन लोकत्रयं जितम् ॥

७.   सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु ।
प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयः तेजसो हेतुः ॥

८.   नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते मृगैः ।
विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥

SCERT TELANGANA

భావాః :

1. సమర్థుడు కిందపడితే బంతిలాగా పైకి లేస్తాడు. అసమర్థుడు కిందపడితే మట్టిముద్దలాగా అక్కడే ఉండిపోతాడు. అనగా సమర్థుడు ఏదైనా విషయంలో ఓడిపోతే రెట్టింపు ఉత్సాహంతో పనిచేసి విజయం సాధిస్తాడు. అసమర్థుడు ఏదైనా విషయంలో ఓడిపోతే నిరుత్సాహంతో అక్కడే ఆగిపోతాడు.
2. సమర్థులకు ఏదీ భారం (కష్టం) అనిపించదు. నిరంతరము కష్టపడేవాడికి ఏదీ దూరం కాదు. మంచి విద్య కలవాడికి ఏదీ విదేశం కాదు. మంచిగా మాట్లాడగలిగే నేర్పుగలవాడికి ఎవరూ శత్రువు కాడు.
3. నిరంతరం మార్పు చెందుతున్న ఈ ప్రపంచంలో మానవులు పుడుతుంటారు, మరణిస్తుంటారు. ఎవని పుట్టుకతో వంశం గొప్పతనాన్ని పొందుతుందో అతడే నిజంగా పుట్టినవాడు.
4. గుణవంతుడే ఇతరులలో ఉన్న గొప్పగుణాలను తెలుసుకోగలడు. గుణవంతుడు కానివాడు తెలుసుకోలేడు. కోకిల వసంతఋతువు యొక్క ప్రత్యేకతను తెలుసుకోగలదు. కాని కాకి తెలుసుకోలేదు. ఏనుగు సింహం యొక్క బలాన్ని తెలుసుకోగలదు. ఎలుక తెలుసుకోలేదు.
5. ప్రతిచోట గుణవంతుడైన వాడే కీర్తిని పొందుతాడు. మణి తలపై, కంఠంలో, చేతులలో, పాదపీఠంలో ఎక్కడున్నా ప్రకాశిస్తూనే ఉంటుంది కదా!
6. ఎవరిని చూసి తల్లిదండ్రులు ఆనందపడుతారో, స్నేహితులు అభిమానిస్తారో, ప్రజలు ఎవరి కీర్తిని గానం చేస్తారో, అతడు మూడులోకాలను గెలువగలడు.
7. సింహం యొక్క శిశువు కూడా మదపుటేనుగు కుంభస్థలాలను పగులగొట్టుటకు వాటిపైకి దూకుతుంది. సమర్థత కలవారికి ఇది సహజగుణం. పరాక్రమానికి వయసు కారణం కాదు కదా!
8. సింహానికి జంతువులన్నీ కలసి పట్టాభిషేకం చేయలేదు. ఎన్నికల ద్వారా సింహాన్ని ఎన్నుకోనూ లేదు. సింహము తన సమర్థత వలన స్వయంగా మృగరాజు అనే పదవిని అలంకరించింది.

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगमनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. श्रुण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

१. पाठगतश्लोकान् कण्ठस्थीकुर्वन्तु । रागयुक्तं च गायन्तु ।

२. पाठस्थाः श्लोकाः कं विषयं बोधयन्ति ?

३. पाठस्थाः श्लोकाः किमर्थं पठनीयाः ?

४. श्लोकेषु तव इष्टः श्लोकः कः ? किमर्थम् ?

५. एकत्र द्वौ छात्रौ उपविश्य एकः श्लोकम्, अन्यः तस्य भावं च वदेत् ।

६. पाठस्थस्य द्वितीयश्लोकस्य भावं वदन्तु ।

७. प्रथमश्लोके कविः समर्थम् अधिकृत्य किमुक्तवान् ?

आ. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

१. पाठं पठित्वा अनुस्वारान्तपदानि अन्विष्य एकत्र लिखन्तु ।

२. अधः दत्तानि पदानि कस्मिन् श्लोके सन्तीति ज्ञात्वा श्लोकसङ्ख्यां कुण्डल्यां लिखन्तु ।

१.	कन्दुकः	( )	५.	वसन्तस्य	( )
२.	अतिभारः	( )	६.	पादपीठे	( )
३.	वंशः	( )	७.	लोकत्रयम्	( )
४.	गुणी	( )	८.	मृगेन्द्रता	( )

३. अधः दत्तं परिच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां निर्माणं कुर्वन्तु ।

योग्यः पुत्रः अस्ति चेत् धनसम्पादनं व्यर्थमेव। योग्यः पुत्रः पौरुषेण स्वयं जीवति । पित्रार्जितं न काङ्क्षति । अयोग्यः पित्रार्जितं भूरि दत्तमपि नाशयति । अर्थात् पुत्राः योग्याः कर्तव्याः इत्यर्थः।

४. पाठ्यभागं पठित्वा समाधानानि लिखन्तु ।

अ. समर्थः अधः पतति चेत् किं करोति ?

आ. असमर्थः अधः पतति चेत् किं करोति ?

इ. कः कीर्तिम् आप्नोति ?

ई. कस्य जन्म सार्थकं भवति ?

उ. सिंहः मृगराजः इति पदं कथं प्राप्तवान् ?

ऊ. पराक्रमस्य कः हेतुः न भवति ?

SCERT TELANGANA

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. स्वीयरचना

१. समर्थेन सम्बद्धान् श्लोकभावान् लिखन्तु ।
२. समर्थाः किं किं कार्यं साधयितुं शक्नुवन्ति ?
३. अस्मात् पाठात् भवान् कीदृशीं नीतिम् अवगतवान् ?
४. पाठे समर्थान् अधिकृत्य ज्ञातवन्तः खलु ! भवतः परिचितान् समर्थान् अधिकृत्य लिखन्तु ।

आ. सर्जनात्मकव्यक्तीकरणम्

१. सिंहमधिकृत्य एकां कथां स्वयं लिखन्तु ?
२. पाठस्थान् श्लोकान् आधारीकृत्य नीतिवाक्यानि लिखन्तु ।
३. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । तानि संस्कृतेन अनुवदन्तु ।

1. ఉదయం తొందరగా నిద్ర లేవండి.

   ....

2. ఇంట్లో పాఠాలను చక్కగా చదవండి.

   ....

3. దారిలో ఎల్లప్పుడు ఎడమవైపు నడవండి.

   ....

4. మంచి వారితో స్నేహం చెయ్యండి.

   ....

5. సరియైన సమయంలో భోజనం చెయ్యండి.

   ....

इ. प्रशंसा

१. गोष्ठीषु, उत्सवेषु केऽपि बालाः गीतं गायन्ति अथवा अभिनयं कुर्वन्ति चेत् तान् भवन्तः कथम् अभिनन्दन्ति ?
२. कश्चन समर्थः छात्रः स्वसामर्थ्येन विजयं प्राप्तवान् । तं प्रधानाचार्यः कथम् अभिनन्दति ?

SCERT TELANGANA

III. भाषांशाः

अ. पदजालाभिवृद्धिः

१. उदाहरणानुसारं वचनपरिवर्तनं कुर्वन्तु ।

उदा- छात्रः पाठशालां गच्छति ।
छात्रौ पाठशालां गच्छतः ।
छात्राः पाठशालां गच्छन्ति ।

अ. बालकः श्लोकं वदति ।

आ. वृक्षः छायां यच्छति ।

इ. उपाध्यायः पाठं बोधयति ।

ई. सोदरः कथां लिखति ।

उ. चोराः कारागारं प्रविशन्ति ।

२. उदाहरणानुसारं पदनिर्माणं कुर्वन्तु ।

उदा - न हेतुः - अहेतुः **उदा - न अवसरः - अनवसरः**

अ. न सत्यम्

आ. न कारणम्

इ. न हितम्

ई. न अधिकारः

उ. न अन्तः

ऊ. न इष्टम्

३. अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य वाक्यानि निर्मान्तु ।

अ. समर्थः आ. दूरम् इ. प्रथितः ई. गायन्ति

उ. सर्वत्र ऊ. दुर्बलः ऋ. वंशः ॠ. स्वयमेव

४. अधः दत्तानां पदानां सङ्घटनं विघटनं च कुर्वन्तु ।

अ. उत्पतति + आर्यः

इ. विक्रमार्जितम्

ई. नाभिषेकः

उ. मृगेन्द्रता

ऊ. सुहृत् + गणाः

SCERT TELANGANA

आ. व्याकरणांशाः

१. **उदाहरणानुसारम् अधः दत्तानां समासपदानाम् अर्थान् विचिन्त्य विग्रहवाक्यानि लिखन्तु ।**

उदा - चन्द्रोदयः - चन्द्रस्य उदयः

अ. दशरथपुत्रः -

आ. संस्कृतप्रियः -

इ. गणिताध्यापकः -

ई. रामप्रतिभा -

ऊ. देशनायकः -

२. **अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितानि पदानि परिशीलयन्तु।**

अ. मृतः सर्वोऽपि पुनः जायते।

आ. प्रपञ्चे बहवः जायन्ते ।

इ. मणिः सर्वत्र शोभते ।

ई. आकाशे नक्षत्राणि शोभन्ते ।

उ. अहं मातरं वन्दे ।

ऊ. वयं भारतमातरं वन्दामहे ।

रेखाङ्कितानां क्रियापदानाम् आत्मनेपदिधातवः इति व्यवहारः अस्ति । अनुबन्धे दत्तस्य आत्मनेपदिनः लट्लकारस्य अभ्यासं कुर्वन्तु ।

३. **अधः दत्तानि रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।**

१. शोभते ....

.... शोभध्वे

.... शोभावहे शोभामहे

२. राजते ....

.... राजेथे ....

.... राजामहे

SCERT TELANGANA

IV. परियोजनाकार्यम्

१. सिंहसदृशानां पराक्रमवतां महात्मनां चरित्राणि सङ्कलय्य, तेषां विशेषताः पट्टिकारूपेण विलिख्य कक्ष्यायां प्रदर्शयन्तु ।

२. भवतः गृहपरिसरेषु जननीजनकयोः कीर्तिं वर्धितवतः बालकान् अधिकृत्य ज्ञात्वा, तेषां सफलताकारणानि विलिख्य कक्ष्यायां प्रदर्शयन्तु ।

स्वीयमूल्याङ्कनम्

१. पाठ्यांशश्लोकान् रागयुक्ततया पठितुं शक्नोमि ।	आम् / न
२. पाठ्यांशश्लोकान् पठित्वा, अवगत्य प्रश्ननिर्माणं कर्तुं शक्नोमि ।	आम् / न
३. श्लोकभावान् स्वयं लेखितुं शक्नोमि ।	आम् / न
४. एकां कथां स्वीयवाक्यैः लेखितुं शक्नोमि ।	आम् / न

धर्मः कीर्तिः द्वयं स्थिरम् ।

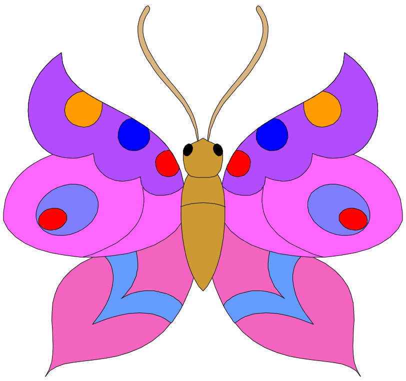

SCERT TELANGANA

प्रथमः भागः

कतमः योग्यः ?

पठन्तु, नन्दन्तु

कस्मिंश्चित् राज्ये देवमित्रः नाम महाराजः आसीत् । सुकेशः, विरथः, प्रतापः चेति तस्य त्रयः पुत्राः आसन् । गच्छता कालेन महाराजः वृद्धः जातः । तदा तस्य मनसि विचारः उत्पन्नः यत् त्रिषु पुत्रेषु कतमः युवराजपदे प्रतिष्ठापनीयः इति । एतदर्थं सः त्रयाणाम् अपि पुत्राणां परीक्षां कर्तुं निश्चितवान् ।

प्रथमं मन्त्रिभिः सह समालोचनं कृत्वा ज्येष्ठं पुत्रं सुकेशं तात्कालिकतया युवराजपदे नियुक्तवान् । कदाचित् कश्चन निर्धनः पुरुषः नूतनस्य युवराजस्य सुकेशस्य समीपम् आगतवान् । सः रुदन् उक्तवान् - ''युवराज ! अद्य राजमाता निर्धनानाम् अस्माकं कुटीराणाम् अग्निस्पर्शं कारितवती'' इति ।

एतत् श्रुत्वा कुपितः युवराजः सुकेशः उक्तवान् - ''रे दुष्ट ! राजमातुः विषये अपभाषणं कुर्वतः भवतः कियत् धैर्यम् ? गच्छतु इतः । तस्याः विरुद्धम् एकं शब्दम् अपि श्रोतुम् अहं नेच्छामि । पुनः यदि एतादृशम् अपभाषणं करिष्यति तर्हि भवतः जिह्वां कर्तिष्यामि'' इति ।

एतस्याः घटनायाः अनन्तरं महाराजः द्वितीयं पुत्रं विरथं तात्कालिकतया युवराजपदे नियुक्तवान् । पुनः कदाचित् कश्चन शिल्पकारः युवराजस्य समीपम् आगतवान् । सः - ''युवराज! मया काचित् विशिष्टा मूर्तिः आरचिता आसीत् । अद्य अमात्यः तां मूर्तिं दृष्टवान् । अनन्तरं सः 'अस्माकं राज्ये महाराजस्य मूर्तिं विना अन्या कापि मूर्तिः न स्थापनीया' इति वदन् तां जले प्रक्षिप्तवान् । मदीयः मासात्मकः परिश्रमः व्यर्थः जातः इति वदन् उच्चैः रुदितवान् ।

एतत् श्रुत्वा युवराजः विरथः नितरां खिन्नः । तथापि सः स्वस्य अमात्यस्य विरोधं कर्तुम् अशक्नुवन्, तस्याः मूर्तेः मूल्यं राज्यस्य कोशागारतः तस्मै शिल्पकाराय दापितवान् । शिल्पकारः सन्तोषेण प्रतिगतवान् । तत्पश्चात् महाराजः तृतीयं पुत्रं प्रतापं युवराजपदे नियुक्तवान् ।

अथ कदाचित् कश्चन जनः उच्चैः रुदन् राजभवनम् आगतवान् । सः युवराजस्य प्रतापस्य चरणयोः पतित्वा निवेदितवान् - ''युवराज! देशे महत् अन्याय्यं प्रचलति । मया यद्यपि प्रतिवर्षमिव महाराजाय करः दत्तः अस्ति, तथापि (करदानात् अनन्तरमपि) महाराजः देवमित्रः पुनः करम् इच्छति । अहं ''करं दातुं न शक्नोमि इति उक्तवान् । तथापि महाराजः मां निर्दयं ताडितवान्'' इति ।

युवराजः प्रतापः तस्य वचनानि शान्ततया श्रुतवान् । निरुद्विग्नः सन् तस्याः घटनायाः परिशीलनं कृतवान् । अनन्तरं मन्त्रिणम् आदिष्टवान् - ''महाराजः देवमित्रः विना कारणं निर्धनं जनं दण्डितवान् अस्ति । अतः सोऽपि दण्डनम् अर्हति । अवश्यं सः ताडनेन दण्डनीयः'' इति। युवराजस्य निर्णयं श्रुत्वा महाराजः देवमित्रः अतीव सन्तुष्टः । सः उक्तवान् - ''पुत्र ! धन्यः भवान् । यतः अपराधिनं पितरमपि दण्डयितुम् उद्युक्तः । वस्तुतः सः एव उत्तमः राजा, यः अपराधिनं निस्सङ्कोचं दण्डयति'' इति ।

अनन्तरं च महाराजः तं प्रतापमेव युवराजपदे प्रतिष्ठापितवान् । गच्छता कालेन प्रतापः महाराजः भूत्वा बहुकालं न्याय्येन मार्गेण राज्यपालनं कृतवान् ।